

Димче Коцо

АРХЕОЛОШКИ ПРОУЧУВАЊА ВО ОХРИД ОД 1959 ДО 1965 ГОД.

Археолошки проучувања во Охрид од 1959 до 1960 година вршени се на три локалитети: „Имарет“, „Горгалица“ и „Дебој“. Проучувањата на локалитетот „Горгалица“ ги изведуваше Народниот музеј Охрид под раководството на Васил Лахтов. Таму се открија остатоци од антички театар кои овде нема да бидат разгледани, бидејќи авторот на ова соопштение не учествуваше во тие проучувања.

Проучувањата на локалитетот „Имарет“ се изведуваа во шест кампањи северно од Климентовата црква (1959, 1960, 1961, 1962, 1963 и 1964) и во една кампања околу откриените остатоци од истата. Под куќите што беа северно од Климентовата црква се открија постари куќи со мали димензии сосидани над урнатините од една уште постара зграда. Правоаголните простории на овие куќи заедно со материјалот и начинот на издањето укажуваат за постоење населба што припаѓала на жители од ниските слоеви на друштвото. Сидовите се од камен и кал. Каменот е земен од непосредната околина, во прв ред од урнатата зграда над која се сосидани овие куќи. Источно од куќите, над постарата зграда, се гробишта со една средновековна црква сосидана источно од постарата зграда.

По завршувањето на проучувањата се установи дека најстар објект засега на овој локалитет е постарата зграда. Таа е ранохристијанска црква со наос, нартекс, атриум, акцесории и баптистериум. Во споредба со другите досега откриени ранохристијански цркви во Охрид и Охридско оваа црква е најголема (види сл. 1). Нејзината основа претставува комбинација на централна зграда и базилика. Четирите конхи на страните од наосот и соодветните полукружни делови од страничките кораби позволяваат да се нарече четириконхална базилика.

Анализата на сидовите, подовите и влезовите покажува дека остатоците од оваа црква не претставуваат остатоци од една, ами најмалку од три фази. Апстрахирајќи ги сидовите што се откриени во јужните делови на атриумот и нартексот (кои не претставуваат составен дел од четириконхалната базилика), за сидови од најстарата фаза од базиликата ги сметам сидовите од централниот кораб и периметралните сидови од наосот, нартексот, атриумот и акцесориите. Судејќи по остатоците од првобитниот јужен влез од јужниот кораб, подот од странич-

Сл. 2. Мозаик од северната акцесорија на четириконхалната базилика на „Имарет“.
Fig. 2. Mosaïque de l'accessaire nord de la basilique à quatre conques d' „Imaret“.

Сл. 2. Мозаик од централниот кораб на четириксхалната базилика на „Имарет“.
Fig. 2. Mosaïque de la nef centrale de la basilique à quatre conques d' „Imaret“.

ните кораби бил за околу 80 см под нивото на сегашниот под на црквата. Овој податок треба да се поврзе со еден друг податок што го дадоа проучувањата на сидовите од централниот кораб. Во јужниот сид од централниот кораб, западно од јужната конха на наосот, се откри добро сидан канал, секако одводен, на нивото од првобитниот влез од јужниот кораб со правец север-југ. Висината на сидот од централниот кораб (од прагот на првобитниот јужен влез до сегашниот под на црквата) заедно со сидањето фасада на сидот од долната ивица на каналот нагоре, покажуваат дека првобитниот под од јужниот кораб (а со тоа секако и подот на просторот ограничен со сегашните сидови од централниот кораб) бил на нивото од прагот на јужниот влез од јужниот кораб. Овој факт, како и функцијата на споменатиот канал укажува на можноста да се претполага дека првобитната намена на овој објект била различна од онаа што ја имал како црква. Каналот позволява да се помисли на баптистериум или терми. За делумно разјаснување на прашањето можат да послужат тулите со релеф на основи од згради што се најдоа во насипот. На една тула релефот ја претставува четириконхалната основа од централниот кораб на базиликата, а на друга, покрај оваа четириконхална основа, претставени се и страничните кораби само со различни форми од оние што сега ги има црквата.

Размерите на страните од основата што е претставена на првата тула се идентични со размерите на централниот дел од откриената базилика. Овој факт, како и правецот што го имаат споменатите најстари сидови најдени во јужните делови од нартексот и атриумот покажуваат дека е можно првобитно овој објект да го имал само централниот дел и тоа како источен дел на еден објект со друга намена. Бидејќи страничните сидови од наосот претставуваат органска целина со соодветните сидови од нартексот и атриумот, може да се претполага дека при преправувањето на постар објект во црква, централниот кораб бил одделен со масивен сид од страничните кораби. Меѓутоа, како се комуницирало меѓу корабите засега не може да се установи.

Оваа би била првата фаза на црквата.

Под сегашниот под на црквата, за околу 20 см под него, се најдоа остатоци од постар под. Овој постар под го сметам од втората фаза на црквата, која во споредба со првата се разликува само по нивото на подовите. Основата на црквата останала иста. Во оваа втора фаза го поставувам и сегашниот под на црквата којшто бил украсен со мозаици и дозиданата крстилница јужно од црквата.

Третата фаза на четириконхалната базилика претставува обнова на втората фаза, но со извесни измени на правецот од северниот сид на северниот кораб, што овозможува да се заклучи дека базиликата од втората фаза била делумно срушена до темели. По оваа обнова црквата била наполно срушена и од тогаш наваму не била обновена. Врз основа на податоците што ни ги дава Прокопије во неговата Тајна историја за размерите на уништувањето на Охрид од земјотрес, може да се претполага дека базиликата била срушена во VI век. Оваа претпоставка ја поткрепуваат и откриените кружни огништа во наосот на базиликата,

изградени од мозаичниот под надолу. Овие огништа веројатно припаѓале на живеалишта (колиби или провизорни куќи) на кои мозаичниот под од базиликата им послужил како под. Градителите на овие примитивни живеалишта, по се изгледа, биле Словените што тогаш масовно се населувале на Балканот.

Ископувањата не дадоа сигурни докази и за времето на ѕидането на базиликата. Материјал за поставување хипотеза односно времето на ѕидането претставуваат сочуваните мозаици, една рановизантиска монета и архитектурата на црквата. Судејќи по стилот на мозаиците, како и по симболите, (слика 2) втората фаза на базиликата може да се датира во V—VI век. На рановизантиската монета што се најде на подот од атриумот, претставен е императорот Анастасие — DNANASTASIV-SPPAE, односно Dominus noster Anastasius pater patriae (слика 3) (Според Малала императорот Анастасие бил познат како градител на градски ѕидови, државни згради, акведукти и др. Дора Панайотова, Червената црква, Софија, 1956, стр. 55). Со оглед на големата разлика на нивоите од подовите од првата и втората фаза (меѓу двата пода има голем слој од насип), првата фаза може да се датира апроксимативно во IV—V век. Последната, третата фаза, би требало да се датира во VI в., бидејќи само во овој век базиликата можела да биде обновена. Навистина Прокопие не зборува за обновување на градот Лихнидос (Охрид), но по аналогии (Стоби) оваа претпоставка може да се прифати како можна. Во овој ист век изгледа базиликата била повторно срушена и од тогаш оставена во урнатини.

Важен проблем што бара свое решение претставува архитектурата на базиликата. Пред се треба да се одговори на прашањето дали базиликата на централниот кораб имала купола или свод. Тргувајќи од масивните столбци што се соѕидани од огромни блокови камен на краевите од трите внатрешни конхи и од масивните источни агли на ѕидовите од правоаголникот што го претставува централниот кораб, заедно со димензиите на овој правоаголник (14×10), може со сигурност да се заклучи дека централниот кораб немал купола. Тој може да биде само засводен. Затоа јас оваа црква ја сметам за трикорабна, безкуполна, четириконхална базилика со кружни простории од трите страни на централниот дел, или поточно за комбинација на централна зграда со трикорабна базилика, кај која над централниот кораб, заради неговата правоаголна основа, вместо купола бил соѕидан свод (засведени биле и страничните кораби). Потврда за ова се остатоците од пиластри до полукружните ѕидови на корабите кои секако се поврзувале со капителите на колоните од внатрешните конхи — северна, јужна и западна). Најблиски аналогии во касноримската, односно рановизантиската архитектура меѓу оваа базилика и досега познатите цркви на Балканот и во Италија, наоѓам во црквата што е во дворот на стоата на Хадријана во Атина (Н. Мавродинов, Планът и конструкцијата на Св. Софија в Цариград, Разкопки и проучувања, IV, Софија, 1950, стр. 153—154, сл. 3). По неа доаѓа Червената црква во Перуштица. Меѓутоа, и двете цркви над централниот простор имаат купола на квадратна основа и во споредба со базиликата на „Има-рет“ имаат поизразит карактер на зграда со централен распоред. А бази-

Сл. 3. Монета на императорот Анастасие. (наголемена)
Fig. 3. Monet d' Anastasius

ликата на „Имарет“ и покрај четирите конхи на централниот простор и кружните простории од трите негови страни повеќе делува како базилика отколку како централна зграда. Со оваа своја одлика оваа базилика претставува досега непозната варијанта на овој тип згради, којшто, освен на Балканот, го наоѓаме донекаде и во црквата Св. Лоренцо во Милано (Н. Мавродинов, *op cit.* сл. 4).

На овој локалитет, под Климентовата црква, 1965 год. се откри олтарната апсида и делови од источниот периметрален ѕид од една, веројатно трикорабна, ранохристијанска базилика. Засега се установени само димензиите на олтарната апсида и широчината на централниот кораб.

На локалитетот „Дебој“ (тоа е најистурениот источен дел од стариот дел на Охрид) со археолошките ископувања од 1964 г. се установи дека сегашниот градски ѕид не е најстариот градски ѕид на Охрид. На сегашниот градски ѕид вршени се разни измени. Меѓутоа, и при најголемите измени (необновување на постојните стари кули) првобитните темели се задржани. Од внатрешната страна на сегашниот градски ѕид постоел постар градски ѕид до којшто, по неговото рушење, бил сосидан сегашниот градски ѕид. Односот на овие два ѕида е таков што сегашниот ѕид всушност треба да значи обнова на постариот. Под постариот градски ѕид се најдоа римски гробови со прилози. Покојниците биле спалени. Со досегашните археолошки проучувања се установи дека на западниот дел од откриениот постар ѕид имало двојна кула од која е сочуван само северниот дел. Другиот дел од кулата е установен по малтерот во темелите (над римските гробови) и односот на насипот и здравицата.

Dimče Koco

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À OCHRID DE 1959 À 1965

Des recherches archéologiques étaient entreprises à Ochrid de 1959 à 1965 sur trois localités: „Imaret“, „Gorgalica“ et „Deboi“. Les recherches sur la localité de „Gorgalica“ étaient entreprises par le Musée National d'Ochrid sous la direction de Vasil Lahtov. On y a découvert des restes d'un théâtre antique dont l'étude ne sera pas sujet de la communication présente étant donné que l'auteur n'a pas participé à ces fouilles.

Les recherches sur la localité d'„Imaret“ étaient effectuées en six campagnes au nord de l'ancienne église de St. Clément tout près de la citadelle (1959—1964), plus une autre entreprise autour les ruines découvertes de cette église. Au-dessous des maisons situées au nord de l'église de St. Clément furent découvertes des maisons d'une époque antérieure, à petites dimensions et construites sur les ruines d'un bâtiment encore plus ancien. Les pièces rectangulaires de ces maisons, les matériaux et la maçonnerie indiquent qu'il s'agit d'une agglomération d'habitants des couches sociales inférieures. Les murs sont fait en pierres et en boue. Les pierres sont prises dans les environs immédiats, en premier lieu du bâtiment ruiné à la place duquel ces maisons

sont construites. A l'est des maisons, au-dessus de l'ancien bâtiment, se trouvent un cimetière et une église médiévale bâtie à l'est de l'ancien bâtiment.

C'est à la fin des recherches qu'on a constaté qu l'ancien bâtiment est la construction la plus ancienne de la localité. C'est une église paléochrétienne à naos, narthex, atrium, annexes et baptistère. A la comparer avec les autres églises paléochrétiennes, découvertes jusqu'à présent à Ochrid et à ses environs, cette église est la plus grande (voir fig. 1). Son plan est une combinaison de bâtiment central et de basilique. Les quatre conques des côtés du naos et les parties semi-circulaires correspondantes des nefs latérales permettent de la considérer comme une basilique à quatre conques.

L'analyse des murs, des pavés et des entrées montre que les restes de l'église appartiennent au moins à trois phases. Exception faite des murs découverts dans les parties sud de l'atrium et du narthex (qui ne représentent pas des parties intégrales de la basilique à quatre conques) nous prenons les murs de la nef centrale et les murs intérieurs du naos, du narthex, de l'atrium et des annexes pour des maçonneries de la plus ancienne phase. A en juger d'après les restes de l'entrée primitive sud de la nef sud, le pavement des nefs latérales était de 80 cm environs audessous du niveau du pavement actuel de l'église. Ce témoignage doit être mis en relation avec un fait que l'étude des murs de la nef centrale a mis au jour. Dans le mur sud de la nef centrale, à l'ouest de la conque sud du naos, fut découvert un canal bien maçonné, sans doute de déversement, au niveau de l'entrée primitive de la nef sud, dirigé dans le sens nord-sud. La hauteur du mur de la nef centrale (comprise entre le seuil de l'entrée sud primitive jusqu'au pavé actuel de l'église), montre que le pavement primitif de la nef sud (et, certe, également le pavement de la nef centrale) était au niveau du seuil de l'entrée de la nef sud. Une indication dans le même sens est offerte par le fait que la surface extérieure du mur en partant du niveau inférieur du canal, ne pouvait être que la façade. Ce témoignage, ainsi que la fonction du canal laissent supposer qu'à l'origine ce bâtiment n'était pas une église. Le canal fait penser à un baptistère ou à des termes. Des briques avec des reliefs représentant le plan d'un bâtiment, trouvées dans le sol, peuvent éclaircir en partie le problème. Le relief sur une des briques représente le plan de la nef central avec les quatre conques de la basilique; le plan sur une autre brique représente en plus, à côté du plan aux quatre conques, les nefs latérales dont les formes diffèrent pourtant des formes actuelles de l'église. Les proportions des côtés du plan représenté sur la première brique sont identiques à celles des côtés de la partie centrale de la basilique. Ce témoignage, ainsi que la disposition des murs plus anciens susmentionnés, trouvés dans les parties sud du narthex et de l'atrium, rendent possible l'hypothèse que cette construction ne comprenait à l'origine que la partie centrale qui devait former la partie est d'une construction d'une destination différente. Etant donné que les murs latéraux du naos forment un ensemble avec les murs correspondants du narthex et de l'atrium, on peut supposer que la nef centrale a été séparée des nefs latérales par un mur massif lors que l'on a transformé la construction la plus ancienne en église. Pourtant, il est impossible de s'imaginer à l'heure actuelle quelles étaient les communications entre les nefs.

Ceci serait la première phase de l'église.

Des restes d'un pavement plus ancien ont été découverts à environ 20 cm. au-dessous du pavement actuel de l'église. Nous estimons ce pavement plus ancien de la seconde phase de construction de l'église, laquelle, confrontée à la première, ne diffère que par le niveau du pavement. Le plan de l'église est toujours le même. Nous attribuons à la même phase le pavement actuel de l'église qui fut couvert de mosaïques et le baptistère, construit après coup au Sud de l'église.

La troisième phase de la basilique aux quatre conques n'est qu'une reconstruction de la seconde phase, mais avec quelque changement de la disposition du mur extérieur de la nef nord ce qui fait conclure que des parties de la basilique de la seconde phase ont dû être ruinées de fond en comble. Plus tard, l'église fut complètement ruinée et depuis, elle ne fut pas reconstruite. Sur la base des données qu'on trouve dans l'Histoire secrète de Procope sur le degré de la destruction d'Ochrid lors d'un tremblement de terre, on peut supposer que la basilique s'est écroulée au VIe siècle. Les foyers circulaires découverts dans le naos de la basilique et construits au-dessous des mosaïques de pavement vont en faveur de cette hypothèse. Ces foyers faisaient probablement partie des habitations (huttes ou maisons provisoires) auxquelles les mosaïques de pavement de la basilique ont servi de sol. Les constructeurs de ces habitations primitives étaient très probablement les Slaves qui colonisaient à l'époque les Balkans en masses.

Les fouilles n'ont pas donné des témoignages sûrs sur l'époque de la construction de la basilique. Les mosaïques conservées, une monnaie paléobyzantine et l'architecture de l'église peuvent servir de base à une hypothèse sur la date. A en juger d'après le style des mosaïques, ainsi que d'après les symboles (fig. 2), la seconde phase de la basilique peut être située aux V-VI siècles. Sur la monnaie paléobyzantine trouvée sur la pavé de l'atrium est représenté l'empereur Anastase — DNANASTASIUS PPAE — c'est à dire Dominus noster Anastasius pater patriae, fig. 3¹). Ayant en vue la grande différence entre les niveaux des pavements de la première et de la seconde phase (une couche épaisse de terre se trouve entre les deux pavements), la première phase peut être située approximativement aux IV-Ve siècles. La dernière ou troisième phase devrait être située au VIe siècle, étant donné que la basilique n'a pas pu être reconstruite qu'à cette époque. A vrai dire, Procope n'écrit pas sur la reconstruction de la ville de Lihnidos (Ochrid), mais les analogies (Stobi) rendent possible cette hypothèse. Au même siècle, semble-t-il la basilique s'est écroulée à nouveau et est restée en ruines à jamais.

L'architecture de la basilique est un problème important qui demande une explication. En premier lieu, il faut répondre à la question, si la nef centrale de la basilique avait une couple ou une voûte en berceau. D'après les piliers massifs construits en bloc immenses de pierres dans les coins des trois conques intérieures et d'après les angles est également massifs des murs du rectangle qui fait la nef centrale, enfin, en tenant compte des dimensions du

¹) Selon Malalas, l'empereur Anastase était connu comme un grand constructeur de murailles, de bâtiments publics, d'aqueducs etc., Дора Панайотова, Червената църква, София, 1956, p. 55.

même rectangle (14×10), on conclut avec certitude que la nef centrale n'a pas eu de coupole. Elle n'a pu être que voûtées en berceau. C'est pour cette raison que nous considérons cette église comme une basilique à trois nefs, sans coupole, enrichie de quatre conques et avec des pièces circulaires des trois côtés de la partie centrale qui étaient également voûtées. Nous trouvons des preuves de l'existence de voûtes sur les bas-côtés dans les restes des pilastres construits contre les murs semi-circulaires des nefs nord, sud et ouest, pilastres qui devaient certainement être en rapport avec les chapiteaux des colonnes des conques intérieures. Dans l'architecture de la fin de l'époque romaine et de l'époque paléobyzantine, parmi les églises actuellement connues dans les Balkans et en Italie, notre église trouve ses analogies les plus proches dans l'église construite dans la cour de la Stoà d'Hadrien à Athènes²). On en trouve encore d'analogies dans l'Eglise Rouge de Peruštica. Pourtant, les deux églises ont la partie centrale dominée par une coupole au-dessus une base carrée et, par comparaison avec la basilique d'„Imaret”, elles manifestent un caractère plus accusé de bâtiment à disposition centrale. Par contre, la basilique d'„Imaret” a l'air plutôt d'une basilique que d'un bâtiment central, malgré les quatre conques de la partie centrale et les pièces circulaires ajoutées à trois de ses côtés. C'est avec cette caractéristique que la basilique représente une variante de ce type de bâtiment, inconnue jusqu'à présent, type qu'en dehors des Balkans peut être trouvé d'une certaine manière dans l'église de Saint Lorent à Milan (H. Mavpodunov, *op. cit.* fig. 4).

Encore à Imaret, au-dessous de l'ancienne église de St. Clément, on a découvert en 1965 une abside d'autel et des ruines du mur est d'une basilique paléochrétienne, probablement à trois nefs. Pour le moment, nous n'avons constaté que les dimensions de son abside et la largeur de la nef centrale.

Pendant les fouilles archéologiques de 1964 à la localité de „Déboi” (tout à l'Est de l'ancienne partie d'Ohrid), il a été constaté que les murs actuels de la ville ne sont pas les plus anciens murs d'Ohrid. Ils ont été reconstruits plusieurs fois. Mais, malgré toutes les reconstructions (les actuelles tous anciennes ne sont pas reconstruites) les fondations initiales sont conservées. Du côté intérieur des murs actuels ont existé des murs plus anciens à côté des quels, lorsqu'ils furent ruinés, on a construit les murs actuels de la ville. Le rapport entre ces murs fait croire que les murs actuels sont en effet une reconstruction des plus anciens murs. Au-dessous des anciens murs furent découverts des tombeaux romains avec inventaire. Les most étaient brûlés.

A la suite des recherches archéologiques effectuées jusqu'à présent, il a été constaté qu'une tour double dont il n'est conservé que la partie nord a existé dans la partie ouest des plus anciens murs. Le reste de la tour est reconstitué à en juger d'après le mortier utilisé dans les fondations (au-dessus des tombeaux romains) et d'après le rapport entre le sous-sol et le sol.

²) Н. Мавродинов, Планът и конструкцията на Св. София, 1959, p. 153—154, fig. 3.